

ASPECTE ALE EVOLUȚIEI DOCTRINEI PROTECȚIONISTE ÎN ROMÂNIA (1860- 1940)

Eugen Ghiorghiu

O discuție despre protecționism economic în vremea integrărilor și confederărilor poate avea, la prima vedere, un rost pur istoriologic. ¹⁾ Actualitatea temei este, însă, susținută de două premise: a) menținerea și sporirea rolului statului național ca fundament al organizării sistemelor economice moderne în ultima jumătate a secolului XIX și în cele 9 decenii ale secolului XX; b) remarcabila continuitate, vreme de câteva sute de ani până în zilele noastre, a aplicării practicilor (mercantiliste și) protecționiste de către toate statele în anumite perioade ale dezvoltării lor.

Deși condițiile concrete de desfășurare a vieții economice românești au făcut ca măsurile cu adevărat protecționiste să fie aplicate abia din anul 1886 (urmând a fi caracteristice politicii economice vreme de peste 100 de ani), gândirea protecționistă își are începuturile în epoca Unirii, "pionierul" ²⁾ ei fiind D.P.Martian.

De la sfârșitul celui de-al VI-lea deceniu al secolului trecut și până în ajunul celui de-al II-lea război mondial, curentul doctrinei protecționiste a parcurs, în România, două etape:

A. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului XX, economiștii (protecționiști) se află sub influența cunoscutei lucrări a lui Fr.List ³⁾ despre sistemul național de economie politică.

B. Începând cu 1929, prin opera lui M.Manoilescu, se produce desăvârșirea doctrinei, elaborându-se o teorie științifică a protecționismului.

În prezentul articol, față de bogata bibliografie existentă, ⁴⁾ vom încerca să urmărim, într-o formă sintetic-generalizatoare,

câteva din liniile definitorii ale protecționismului industrial, atât în continuitatea lor, cât și în limitele specificității date de periodizarea propusă.

1. De la "filozofare" economică la teorie științifică

Sub semnul lui List, protecționismul românesc evoluează de la "filozofarea" economică proprie economiștilor sfârșitului secolului XIX, la riguroasa expunere manoilesciană, în care aparatul statistico-matematic are un rol substanțial.

Instrumentarul utilizat, combinarea argumentelor (economice și extra-economice), dependența fundamentală de politicile economice aplicate determinau cea mai mare parte a cercetătorilor să refuze protecționismului acreditarea calității de științificitate. ⁵⁾ Urmând îndeaproape discursul listian, gânditorii români caută să aplice ideile acestuia la realitățile românești, adăugând note personale. Evaluarea ideilor primilor protecționiști români în raport cu doctrina listiană rămâne o problemă deschisă a istoriografiei noastre ⁶⁾; în literatura de specialitate opiniile au evoluat de la contestarea în genere a existenței unei școli economice românești ⁷⁾ - considerându-se, de pildă, că P.S.Aurelian a fost mai degrabă "îndoctrinat decât doctrinar" ⁸⁾ - până la dezvăluirea unor aspecte cu adevărat originale în cazul operei fiecărui scriitor protecționist. ⁹⁾

Cuprinzând și perioada interbelică, incluzând și contribuția decisivă a lui Manoilescu, putem afirma că protecționismul, începând cu D.P.Martian, face o adevărată școală în România.

2. Scientism și istorism economic

Spre deosebire de școala scientistă clasică (Smith, Ricardo, Say etc.), doctrina antiliberalistă listiană se sprijină pe o argumentație istoristă. Cea dintâi consideră termenii economici sub aspectul lor logico-abstract,¹⁰⁾ atemporal, căutând arăsurile în istorie dacă nu întemeieri, fie și numai exemplificări faptice pentru teoriile elaborate.

Adepii ai doctrinei lui List, protecționiștii români încearcă depășirea poziției clasice, nu numai prin apelul la istorie, ci și la realitatea economică, la datele statistice etc. Indiferent dacă a fost sau nu cunoscută ca atare gânditorilor români, judecata formulată de J.St.Mill exprimă clar justetea argumentării istoriste: "Superioritatea unei țări asupra alteia într-o ramură de producție derivă numai din faptul că această țară a început mai devreme".¹¹⁾

În raport cu opoziția scientism (școala clasică) - istorism (List), M.Manoilescu încearcă să elaboreze în conformitate cu ultima orientare o teorie economică științifică, apropiindu-se în acest sens de prima.

Se poate aprecia că opera lui Manoilescu este o încercare de depășire a acestei opoziții printr-o întreprindere sintetizatoare, căci aderând la istorismul lui List pretinde acestuia fundamentare științifică, iar scientismului clasic o regândire critică a categoriilor economice. M.Manoilescu își propune să "desființeze" argumentația clasicilor pe însuși terenul științei "ortodoxe": "Polemica noastră împotriva acestei teorii și revizuirea pozițiilor fundamentale care urmează acesteia, ne permite să contestăm în mod hotărât concluziile clasice, rămânând totuși pe terenul strict economic și renunțând la orice element străin acesteia".¹²⁾ Se trece astfel de la opunerea tezelor provenite din zona teoriei pure unor observații întemeiate pe practică, la polemica între două teorii, polemică purtată sub ar-

bitrajul criteriilor științei economice.

Spre deosebire de toți predecesorii săi, M.Manoilescu combate nu numai doctrina liberului-schimb și argumentele clasicilor, ci și, aparent paradoxal, pe List însuși.¹³⁾ Prin opera sa, se poate vorbi nu numai de "emanciparea" de sub influența maestrului, ci și de o nouă doctrină protecționistă. Admitând caracterul empiric al protecționismului dinaintea sa, economistul român afirma: "În ziua în care protecționismul se va fi îmbogățit cu o asemenea teorie, caracterul lui științific va apărea foarte clar. Dacă ne propunem acum sarcina să dezvoltăm o teorie științifică a protecționismului, aceasta își are originea în convingerea noastră asupra necesității unei teorii".¹⁴⁾

3. De la protecția educativă la protecția rațională

Pe parcursul celor două etape asistăm la o transformare radicală a înțelegerii rosturilor și limitelor protecționismului.

Conform "rețetei" listiene, protecționismul trebuie să aibă două funcții: una de întărire a economiilor naționale în faza copilăriei lor; cealaltă, de educare a spiritului de întreprindere și a inițiativelor naționalilor. Îndeplinirea acestor două obiective ar coincide cu sfârșitul procesului de "maturizare" a economiei naționale și, ca urmare, cu încetarea protecției. Asemenea lui List, economiștii români ai secolului XIX înțelegeau și ei limitarea protecției la faza întemeierii industriei naționale. Depășind caracterul vag al unor astfel de considerații generale, Manoilescu va supune aplicarea măsurilor protecționiste criteriilor și principiilor propriilor teorii asupra comerțului internațional și asupra protecționismului, dând astfel o bază științifică practicii economice.

Analiza manoilesciană a insuficiențelor protecționismului lui List privește trei aspecte: 1) "List a prezentat protecționismul ca pe un sacrificiu econo-

mic, ca pe un rău necesar a cărui scuză este de a fi vremelnic... List nu atacă însă bazele propriu-zise ale liberului schimb, el admite principiul fundamental al liberului schimb atunci când anunță: <Restricția este un mijloc; libertatea este țelul>.. când List în acest punct principal a făcut o concesie liberului schimb, el i-a cedat totul", 2) "granița pe care List ar dori să o fixeze protecționismului, de-a lungul anumitor epoci din evoluția popoarelor și anume limitându-l la începutul dezvoltării lor industriale, este tot atât de imprecisă ca și însăși alegerea popoarelor (...); în realitate industriile sunt ca și femeile: nu vor niciodată să se recunoască bătrâne. Căci tinerețea le aduce privilegiul <Protecției educatoare> a lui List"; 3) "... în ceea ce privește nivelul protecției, List este foarte categoric și impune anumite limite cu totul arbitrare" .. "... nu există nici o limită care ar putea să fie fixată a priori pentru nivelul protecției".¹⁵⁾

Iluzia unei proxime sau îndepărtate egalizări a nivelurilor de dezvoltare va fi străină lui Manoilescu. Națiunile care vin din urmă nu vor fi niciodată real concurențiale cu cele înaintate. Necesitatea nelimitării protecționismului este una din condițiile înzestrării politicii protecționiste cu o teorie protecționistă. Cea de-a doua, și de fapt temei al celei dintâi, este existența "eternă" a statului național; "Viața națiunilor este eternă"¹⁶⁾ este însă mai mult un enunț asertoric decât unul apodictic.

4. Ideea națională - fundament al doctrinei protecționiste

Elementul central, care conferă adâncime și forță întregii construcții teoretice protecționiste, este statul național.¹⁷⁾

Una din trăsăturile fundamentale specifice protecționiștilor este încadrarea lor explicită în rândurile naționaliștilor. De la D.P. Marțian și până la M. Manoilescu, statul reprezintă unica forță îndreptățită să

apere interesele națiunii. Pentru realizarea multvisatei Confederații a statelor lumii, națiunile trebuie să se întărească, să devină "normale", o integrare echitabilă fiind exclusă între țări cu grade mult diferite de dezvoltare.

Deși cu unele accente dăunătoare chiar obiectivului urmărit, naționalismul economic al protecționiștilor celei de-a doua jumătăți a veacului trecut apare justificat. Nu trebuie omis faptul că, așa cum remarcă un analist al doctrinei, pe la 1850 "opinia publică aproape că nu exista, iar cea care se afla era condusă din afară de curente străine, fiindcă era formată de câteva personalități cu cultură apuseană".¹⁸⁾ Reacția față de influențele străine, extremistă¹⁹⁾ de multe ori și poate de neînțeles astăzi, era determinată de antiteza evidentă între laturile evoluției societății românești: pe de o parte nevoia de "europenizare" prin cosmopolitism (un rol major revenind propagării teoriilor liberaliste)²⁰⁾, iar pe de altă parte imperativul educării în spirit autohton, naționalist, educație deja pornită încă în deceniile 3-4. Susținută cu patimă de Marțian, necesitatea unei politici economice "naționale" este afirmată și de Aurelian, mai cu seamă în vremea aplicării Convenției cu Austro-Ungaria.²¹⁾

5. Problema industrializării, constantă a discursului protecționist

Schema generală a gândirii protecționiste cuprinde următoarele trepte: (1) întărirea economică a națiunii se putea înfăptui numai prin înființarea unei industrii moderne; (2) mijlocul de realizare a acestui scop era protecționismul; (3) unica forță capabilă să asigure protecția era statul.

Pornind de la ideile fundamentale ale autorului german, economiștii români adaptează modelul listian la realitățile Ro-

mâniei, discursul lor putând fi analizat pe următoarele secvențe:

A) combaterea tezei privind necesitatea menținerii caracterului "eminamente agrar" al României și argumentarea imperativului industrializării;

B) stabilirea mijloacelor și modalităților de realizare a industrializării țării.

A) Necesitatea depășirii stadiului eminentamente agrar al țării este explicit prezentă în lucrările tuturor economiștilor români. Argumentele aduse în sprijinul acestei idei conduceau la două concluzii: a) politica liber-schimbistă era dăunătoare intereselor țării; b) era absolut necesară promovarea unei politici de încurajare și protejare a industriei naționale.

Una dintre cele mai clare și încheiate argumentații în favoarea industrializării și împotriva menținerii caracterului "curat" agrar al țării este construită de A.D.Xenopol. Sintetic, ea este exprimată de întrebarea: "Câte chile de grâu nu sunt oare cuprinse într-un ornice de Geneva?"²²⁾ Problema industrializării devine astfel nu numai o chestiune de câștig, ci și "o chestiune de civilizație". Analizând structura comerțului exterior, A.D.Xenopol observa inferioritatea productivității muncii naționale (agricole) față de cea a străinătății (industriale),²³⁾ situație ce avea să devină critică în perioada interbelică.²⁴⁾ Prelungirea acestei stări de inferioritate nu este cu putință, "afară numai dacă neamul românesc nu dorește să ajungă o adevărată colonie economică".²⁵⁾ Într-o inechitabilă diviziune internațională a muncii "avem rolul cel mai înjositor, cel mai apropiat de animale sau de mașinile fără conștiință, suntem reduși la starea de iloții civilizației".²⁶⁾ O țară "curată" agricolă este urmărită de pericolul "de a vinde ieftin și a cumpăra scump", de "boala cea rea și pierzătoare a funcționarismului", de falsificarea democrației ("democrația în acea țară va fi o mare minciună") și de "lupta înverșunată între partizi".

Liberul-schimb va fi aspru criticat ca fiind una din cauzele perpetuării stării de înapoiere în care ne aflăm. În stilul său caracteristic, Marțian afirma că "a preconiza principiul absolutei libertăți a schimbului poate fi iertat unui june care, ieșit de pe băncile unei Academii, nu se ocupă de realitatea economiei actuale a statelor, ci de idealul păcii eterne între popoare".²⁷⁾ Adânc implicat în întregul proces de industrializare declanșat mai cu seamă după promulgarea tarifului vamal protecționist din 1886 și a legii de încurajare din 1887, P.S.Aurelian va fi tot mai vehement în combaterea liberului schimb: "Iară celor cu alianța universală, cu înfrățirea popoarelor, cu o turmă și un păstor, cu pacea perpetuă, le vom răspunde că făcând ce fac toate popoarele din lume și în special democraticele Statuti-Unite ale Americii, nu facem nici un rău omeniei, că noi nu suntem aleșii lui Dumnezeu, pentru a da exemplul dezinteresării când toate popoarele au făcut și fac din contra".²⁸⁾ Analizând comparativ istoria regimurilor comerțului exterior în țările dezvoltate apusene și în țara noastră, Xenopol demonstrează că fiecare stat a recurs, în trecut, la practici protecționiste. Acum însă, "știind că predominarea lor economică va ține atât timp cât celelalte popoare vor fi înapoiate în producerea bogățiilor (...)" caută a răspândi niște principii foarte profitabile stării lor actuale dar ucigătoare pentru orice popor ce nu este în stare să concureze cu dânsesele". În măsura în care spiritul științific este covârșit de interesul economic, referindu-se strict la aspectele în discuție, Xenopol afirma: "Economia politică a Franței și Angliei nu merită numele de știință; ea este o teorie pusă în serviciul unei practici".²⁹⁾

Între combaterea prejudecății "eminenței" agrare a economiei noastre, desființarea argumentelor liber-schimbiste și necesitatea industrializării este, așadar, o legătură strânsă. Mai cu seamă după cuce-

rirea independenței de stat, tot mai mulți oameni politici se pronunță în favoarea întemeierii industriilor în România. Dacă în această privință unanimitatea era asigurată, disputele vor privi prioritățile și mijloacele de urmat.

B) În această ordine de idei, Aurelian susținea că industria domestică și meseriile ar trebui să fie sectoarele prioritare încurajate, corespunzător situației țării noastre în acea vreme și potrivit cu "calea naturală a dezvoltării economice" a unui popor. Urmand îndeaproape pe List, el consideră că, pentru încurajarea cu folos a industriei mari, trebuie ca un popor să fi ajuns la oarecare grad de dezvoltare economică, să fi dobândit "o deprindere industrială".³⁰⁾ Aurelian nu se pronunță împotriva înființării industriei mari, ci caută a demonstra imposibilitatea introducerii ei ca sistem, în condițiile de atunci ale țării.

Xenopol are, în această chestiune, o poziție aparent inconsecventă. Pe la 1880 era pentru industria mare, construind o argumentație pertinentă. Polemizând deschis cu Aurelian, Xenopol ia ca premisă imperativul protejării, iar nu posibilitățile momentului; protecția nu poate fi asigurată, însă, decât de către stat; concluzia: numai marile fabrici pot fi încurajate de către stat.³¹⁾ În 1895 ajunge la convingerea că "România nu va putea niciodată să devină o țară industrială în adevăratul înțeles al cuvântului. Pentru aceasta ne-am născut prea târziu la viața economică conștientă și nu ne este cu putință a concura cu acele popoare care posedă marea industrie, și anume de sute de ani".³²⁾ Soluția - "dacă nu vrem să pierim" - rămâne introducerea acelor ramuri de industrie "care se țin de agricultură". Deși a doua poziție pare mai înțeleaptă și realistă, viitorul o va confirma pe prima. "Inconsecvența" ține de neînțelegerea ritmului de creștere; geo-economia Vechiului Regat nu-i permitea "salturi" peste etape. În doctrina manoilesciană, oricum, prima teză a lui Xenopol va fi conti-

nuată, potrivit cu criteriul dezvoltării prioritare a ramurilor cu productivitatea cea mai mare posibilă.

Măsurile practice de protejare și încurajare a industriei, fiind dependente de cunoașterea realităților, impuneau efectuarea unei anchete industriale. Lucrarea a fost cerută în repetate rânduri de cei doi economiști menționați, Aurelian și Xenopol, având să fie realizată abia la începutul secolului XX.

Alcătuirea unui program economic național,³³⁾ preocupare de competență a protecționiștilor români, va fi o problemă la fel de greu de rezolvat și în perioada interbelică. Protecționismul, parte componentă a acestui program, "a devenit pentru noi o necesitate de salvare națională". Ocrotirea industriei născându-se contra concurenței din afară este pusă de Aurelian înainte de asigurarea și cu comenzi de stat. Protecția internă ar putea fi asigurată de "patriotismul" locuitorilor, care ar urma să prefere la cumpărare produsele fabricilor românești.³⁴⁾ Față de o asemenea lipsă de realism, Xenopol va sublinia rolul statului în asigurarea protecției interne pe calea fiscală și pe calea contractării produselor autohtone. Spre deosebire de Aurelian el se va arăta sceptic față de eficiența protecționismului vamal.

De altfel, rolul statului în înființarea, încurajarea și dezvoltarea industriilor va fi accentuat de toți reprezentanții doctrinei protecționiste. Un loc aparte ocupă rezolvarea opoziției de interese dintre sectorul de stat și cel privat. Profesând un naționalism economic înaintea unui "economism național", Marțian era adeptul unui intervenționism susținut: "A zice ca să lăsăm lupta economică la inițiativa privată, aceasta dacă nu este de rea credință, este tot atât de ridicol ca și aceea ca să lăsăm apărarea militară la inițiativa privată".

Aurelian demonstrează că pentru economia națională, "oricât ar fi de puternică acțiunea inițiativei individuale,

(...) pe această cale direcțiunea și impulsionearea trebuie date de către cei cărora țara le încredințează administrațiunea intereselor sale. Guvernul este dator (...) să cuprindă cu o singură ochire toate nevoile țării, să le coordoneze, să-și aștearnă un program și să se puie pe lucru".

Una din concluziile lui Xenopol în finalul "Studiilor economice" sintetizează concis: "Industria în țara noastră nu se poate dezvolta prin inițiative private. Trebuie ca statul să intervină".

Se cuvine a menționa și reacția opoziției conservatoare față de politica protecționistă. Astfel, P.P.Carp, conservatorul prin excelență, se declară pentru intervenționism care însă trebuie "să se reazeme pe trecut", "legea trebuind să fie o dezvoltare a lucrurilor existente".³⁵⁾ Conștient fiind că "liberalismul ar condamna țara aceasta a rămâne întotdeauna o țară agricolă adică (...) o țară săracă"³⁶⁾, reprezentantul junimismului politic se arăta a fi extrem de restrictiv în acordarea protecției industriale: "Noi acordăm protecțiune acolo numai unde vedem că, cu toate ostenelele, concurența nu este posibilă", dezințându-se conjunctural prin aprobarea (din considerente politico-diplomatice) liberului schimb: "vindem grânele scump și mâncăm pâine ieftin... Chiar așa să fie, unde este răul?"³⁷⁾ Politica economică a conservatorilor a rămas integrată căii deschise de către liberali conferindu-i, nu arareori, măsură și sobrietate.

Aflați într-o permanentă ofensivă parlamentară și gazetărească, protecționistii, membri ai Partidului Liberal se loveau de rezistența conservatorilor. Este deosebit de semnificativ că, în chestiunile vitale pentru țară, deosebirile pe tărâm politic se reduceau până la a se anula.

6. Insuficiența economică a supranaționalului³⁸⁾

Vom încheia această scurtă încercare de sinteză a unor aspecte ale evoluției

gândirii protecționiste românești revenind la M.Manoiilescu și la conceptul fundamental al teoriei protecționiste expus pe larg în capitolul "Statul național ca unitate economică" din lucrarea sa de referință.

Pentru întreaga perioadă (1860-1940) "protecționism" a însemnat **identitate națională** în context european și mondial. A judeca rezultatele politicilor protecționiste în mod pur economic și a constata insuficiența sau eșecul lor, înseamnă a neglija observarea condițiilor și limitelor concrete de aplicare a lor; înseamnă a nu înțelege istoria universală decât ca istorie a indivizilor legați între ei numai prin ideea de **umanitate**; înseamnă a falsifica natura primă a legăturilor interumane: **regionalitatea** cu expresia ei vie, **naționalitatea**; înseamnă a nesocoti valoarea organizării politice în state naționale ca **modus vivendi** în orice economie integraționistă.

Națiunea ca entitate organizată politic avea să fie una dintre cele mai nimerite formule de universalizare a valorilor etnice; realizată încă din epoca Renașterii târzii, a fost mijloc și scop în înfăptuirea concretă a progreselor tehnice, economice și de civilizație. "Pentru a clădi un stat de-sine-stătător, trebuie să i se creeze o bază materială proprie, ceea ce nu e cu puțință, decât printr-o îndelungată și viguroasă intervenție a puterii centrale. E o dovadă de un rar simț al realității, cum nu se găsește decât în sânul burgheziei (sic!), că aceasta a făcut din mercantilism o parte integrantă a naționalismului, contopind astfel într-un singur țel aspirațiile naționale ideale și temelii lor materială".³⁹⁾

Trecerea la o altă formă de integrare politico-economică poate fi în mod just și necesar realizată prin îndeplinirea exigenței fundamentale: existența unor națiuni "normale", cugrade de dezvoltare compatibile, iar nu numai complementare.⁴⁰⁾

Posibilitatea unei asemenea organizări a fost avută în vedere de Manoiilescu însuși

"... Posibilitatea de a nivela distribuția veniturilor între diferitele popoare lipsește cu totul. Nu se poate juca - de altfel și aceasta în mod cu totul ipotetic - decât cel dintâi act: acela al realizării unei forme economice optime pentru omenire în interesul ei; dar actul al doilea, distribuția cât mai echitabilă în favoarea fiecărei națiuni nu se poate juca niciodată.

Iată ceea ce ar trebui să înțeleagă toți partizanii liberului schimb.

Pentru a realiza un liber schimb echitabil, fără învingători și fără învinși, ar trebui împlinită condiția indispensabilă a unei organizări politice internaționale.

Fie că este vorba de liberul schimb extins în lumea întreagă, fie că este vorba de o uniune vamală continentală sau regională, este necesar ca teritoriul unei asemenea unități economice să aparțină aceleiași entități politice. Numai entitatea politică garantează o distribuție și o redistribuție echitabilă.

Fără unitate politică, într-o unitate

economică mare sau mică, formată din mai multe popoare moderne, vor exista totdeauna profitori și exploatați. Deviza unei asemenea uniuni ar fi: <renunță tu, ca să mă îmbogățesc eu>".⁴¹⁾

Ideea protecționistă, inițiată odată cu "românismul integral" al lui Marțian, frământată de sufletele și mințile unora dintre cei mai riguroși gânditori pe care i-a dat spiritualitatea acestui colț de lume, a fost desăvârșită sub forma unui "protecționism integral" reprezentat, în plan teoretic, de opera lui Mihail Manoilescu. În plan practic avea să fie întruchipată de socialismul de stat în varianta sa - pe care însuși Manoilescu ar fi dorit-o, poate, cel mai puțin - răsăriteană.

Având ca temei statul și drept scop întărirea națiunii, doctrina protecționistă românească, cu o tradiție de peste o sută de ani, afirmă dreptul la identitate politico-economică rezumat într-un singur cuvânt: "suntem!".

1. "Dacă cineva dorește să se ocupe astăzi de protecționism și de liberul schimb, îi trebuie curajul de a face ceva nemodern, căci toate aceste controverse privitoare la liber schimb și la protecționism sunt învechite ("Vieux jeu"), cf. Mihail Manoilescu, "Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional", Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 59.

2. cf. Victor Jinga, "Gândire economică românească în secolul al XIX-lea. Considerațiuni sumare". Tipografia "Ardealul", Cluj, 1938, p. 27.

3. "Das nationale System der politischen Oekonomie", a cărei primă ediție a apărut în 1841.

4. Despre gândirea economică protecționistă românească s-a scris foarte mult. Majoritatea lucrărilor au fost concepute ca analize ale operelor economiștilor noștri. În perioada interbelică, pe lângă o serie de articole semnate de D. Bodin, T. Borneas, O. Botez, Th. Budu, D. G. Chițoiu, I. Veverka, având ca obiect diverse aspecte ale activității lui D.P. Marțian, P.S. Aurelian, A.D. Xenopol, au apărut și primele lucrări generale, cele mai importante fiind: Stefan Zeletin, "Burghezia română", București, 1925; E. Demetrescu, "Evoluția școlii economice liberale în România în secolul al XIX-lea", Cluj, 1938; V. Jinga, "Gândire economică românească în secolul al XIX-lea", Cluj, 1938. Un moment important în istoriografia problemei l-a constituit apariția lucrării de doctorat a lui V. Vasileoiu, "Der Einfluss Lists auf den rumnischen Gedanken im 19 Jahrhundert", Düsseldorf, 1939; analizând elementele listiene și cele particulare specifice gândirii economice românești, autorul realizează o expunere graduală, pornind de la anunțarea ("vestirea") ideii protecționiste de către D.P. Marțian, continuând cu "încetățenirea ideii" prin lucrările lui B.P. Hasdeu și A. D. Xenopol și încheind cu desăvârșirea ideii protecționiste cu P.S. Aurelian, "autenticul reprezentant al lui Fr. List în România". Cu excepția capitolului despre B.P. Hasdeu celelalte au fost publicate separat în limba română în anii 1939 și 1941.

Perioada 1940-1944 este dominată de marile monografii ale lui V. Slăvescu, "Viața și opera economistului D.P. Marțian", București, 1943-1944, respectiv "Economistul Bogdan Petriceicu Hasdeu", București 1943. După 1944, numărul studiilor și articolelor crește de la sfârșitul deceniului 6 și mai cu seamă după 1965. În 1960 apare valoroasa culegere "Texte din literatura economică în România", sub coordonarea lui Gh. Zane. Dintre numeroasele lucrări publicate în această perioadă, se

remarcă, prin conținutul lor, studiile introductive ale reeditărilor operelor economice ale lui P.S.Aurelian - semnat de C.Murgescu, D.P.Marțian - Z.Ornea și N.Marcu, A.D.Xenopol - I.Veverca precum și lucrarea cu caracter generalizator a lui V.Jinga, "Principii și orientări ale comerțului exterior al României 1859-1916", Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975 (Cap.II Orientări și atitudini). Din numărul foarte mare de articole apărute în periodice (vezi pe larg și "Istoriografia Economică Românească - Bibliografie selectivă 1944-1969" în Studii de Istorie a Gândirii Economice, București, 1970, nr. 10) am reținut pentru structurarea și abordarea tematicii, următoarele: I.Veverca, "B.P.Hasdeu și rolul industriei naționale" în Probleme Economice, XX, 1967, nr. 9, sept. C.Murgescu, "Elemente progresiste în gândirea economică a lui P.S.Aurelian", ebenda, XX, 1967, nr. 3, martie (este reliefată originalitatea gândirii lui Aurelian, v. infra, nota 9); Toader Ionescu, "Idei progresiste în gândirea economică a lui B.P.Hasdeu", în Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Oeconomica, 1966; V.Ioja, "Alexandru Xenopol - militant de seamă pentru dezvoltarea industrială a României", în Probleme economice, XX, 1967, nr. 3, mart. (reține atenția analiza evoluției sinuoase a lui Xenopol în alternative ca: protecție internă/protecție externă, prioritatea industrie mare/industrie mică, intervenția/nonintervenția capitalului străin); S.Kovacevici, "Conceptul aurelianist privind problema creării industriei naționale în România, prezent în revista Economia națională (1873-1916)", în Studii de istorie a gândirii economice, București, 1970, nr. 3; Gh.Dobre, "Despre Studii economice de A.D.Xenopol și semnificația lor teoretică", ebenda, 1970, nr. 14 (de altfel întregul număr cuprinde articole dedicate operei economice a lui A.D.Xenopol). Ultimul articol (republicat în "A.D.Xenopol.Studii privitoare la viața și opera sa", volum coordonat de L.Boicu și Al, Zub, Ed. Academiei R.S.R., București, 1972) aduce o interpretare inedită în analiza metodei de expunere xenopoliene.

Pentru analiza operei lui M.Manoilescu menționăm articolul lui Cristea Niculescu, "Teoriile domnului Mihail Manoilescu asupra comerțului internațional și a protecționismului", Tip. Ziarului "Universul", București f.a., lucrarea profesorilor N.Sută și Sultana Sută Selejan, "Conceptia lui Mihail Manoilescu despre comerțul internațional capitalist", București, 1972, respectiv articolul lui Dumitru Iulian, "Aspecte operaționale ale teoriei comerțului internațional în gândirea economică românească interbelică", în Studii de istorie a gândirii economice, București, 1971, nr. XIII.

Nu ne propunem în acest articol o sistematizare riguroasă sau o analiză exhaustivă a gândirii protecționiste românești, ci doar prezentarea unor aspecte, cu atât mai semnificative, cu cât vremurile de azi îndeamnă a porni pe căi opuse.

5. Un exemplu concludent: deși recunoștea avansul poliției protecționiste pe plan european, I.M.Epureanu afirma: "în orice caz însă, protecționismul nu va câștiga niciodată drept de cetate în știința economică; el nu se poate recomanda decât cel mult ca sistem tranzitoriu..."; I.M.Epureanu, "Despre însemnătatea și necesitatea studiilor economice", Bârlad, 1886. Precizăm aici și poziția lui P.P.Carp, care în privința legii asupra catedrelor universitare a insistat asupra desfășurării celei de economie politică din Iași, găsind că liberul-schimb poate fi bun pentru țările care produc, dar "ucigaător pentru țările care nu produc".

6. O sugestie în acest sens, privind opera lui Xenopol este avansată în articolul semnat de dr.Gh.Dobre, "Despre Studii economice de A.D.Xenopol și semnificația lor teoretică" în Studii de istorie a gândirii economice, București, 1970, nr. 4 (vezi și supra nota 4).

7. "Nu poate fi vorba de școli economice propriu-zise, deoarece nu sunt grupări de idei în jurul unui complex de probleme cercetate cu o metodă nouă și cu rezultate originale. Scriitorii români din prima jumătate a secolului trecut și în mare parte și cei de mai târziu, mai mult decât economie politică fac politică economică, influențați direct de măștrii străini consacrați în acea vreme și de necesitățile aparente sau reale ale economiei naționale românești" (V.Jinga, "Gândire economică românească în secolul al XIX-lea" Cluj, 1938, p. 13).

8. V.Vasiloiu, op. cit., p. 110.

9. A se vedea în acest sens articolul "Elemente progresiste în gândirea economică a lui P.S.Aurelian", semnat de C.Murgescu, apărut în Probleme economice, XX, 1967, nr.3/martie, p. 79: "... privind-i opera prin prisma mimetismului ideologic, unui comentator au ajuns să vadă în concepția lui Aurelian nu expresia realităților românești, ci a influenței lui List, mergând apoi până la negarea oricărei originalități

de gândire teoretică a economistului român"; și mai departe "opera lui List reprezintă cu alte cuvinte nu geneza concepției lui Aurelian, ... ci un instrument..."

10. "Economia politică nu trebuie să uite că ea nu se poate mișca în regiunea curată a teoriei și că lăsând să-i scape lumea reală de supți picioare, ea plutește în vânt și nu mai are nici o temelie serioasă"; A.D.Xenopol, "Studii economice", Craiova, 1882, p. 256; "ei (Pellegrino Rossi) ero nu numai un economist, ci încă legist și ministru, adică nu numai o mașină de generalități universale abstracte, ci încă om de cazuri practice locale"; B.P.Hasdeu, "Industria națională", București, 1901, p. 91-92.

11. Apud M.Manoilescu, op. cit., p. 382, nota 285; cu privire la înțelegerea în plan istoric a proceselor și fenomenelor economice, vezi și poziția lui Zeletin: "Numai lipsa de simț istoric poate duce în ispita de a pune politica economică a României în paralelă cu politica economică a statelor burgheze apusene în faza lor actuală. O asemenea procedare neistorică duce la neînțelegeri grave" (Burghezia Română, Humanitas, București, 1991, p.105).

12. Idem, p. 170. "... teoriile lui Smith și Ricardo asupra comerțului internațional, care constituie baza doctrinei diviziunii internaționale a muncii, sunt false. Ele sunt false chiar atunci când s-ar admite fără discuție premisele lor, adică libera concurență și libera circulație a capitalului și a muncii între toate ramurile de producție ale unei țări" (p. 40).

13. Poziția sa este cu totul originală, deși însuși Hasdeu contesta valoarea operei lui List folosind în argumentația sa punctele de vedere ale lui Smith (vezi și articolul lui I.Veverca, "B.P.Hasdeu și rolul industriei naționale", în Probleme economice, 1967, nr. 9). Dar iată ce spunea Manoilescu:

"Întregul sistem al lui List se bazează pe ideea unui sacrificiu momentan, în vederea unei despăgubiri viitoare. Este o făgăduială pentru... lumea cealaltă, este misticism pur"; cf. M.Manoilescu op. cit., p. 399; sau și mai clar: "Sistemul lui List, departe de a confirma valabilitatea generală a principiului protecționist, din contră îl slăbește".

14. v. M.Manoilescu, op. cit., p. 55, în alt loc (p.53): "în lucrarea de față ne propunem să stabilim o nouă teorie generală a protecționismului".

15. Ibidem, p. 398-403.

16. Ibidem, p. 402.

17. Manoilescu avea să elogieze meritul lui List în precizarea rolului naționalului în economie: "El este cel dintâi care a transplanat, cu multă măiestrie, ideea de naționalitate din imperiul ideologiei în domeniul economic"; ibidem, p. 407.

18. cf. V.Vasiloiu, "Fr. List și Dionisie Marțian", București, Cartea Românească, 1939, p. 9.

19. Marțian ajungea să respingă intervenția capitalului străin în mod violent: "înțeleg trebuința de a atrage capitalurile, însă nu înțeleg că această trebuință este necondiționată. Să facem o deosebire între trebuințele țării și ale națiunii. Țara, ca pământ și obiect de exploatare, are o trebuință necondiționată de capital pentru a produce. Dar (...) națiunea cu indignațiune (...) ar prefera mai bine a fi de 5 ori mai săracă dar proprietară a pământului, decât expropriată în țara sa, a privi cum moșiile ce au fost odinioară ale fiilor ei, mai târziu vor produce noilor proprietari de 5 ori mai mult. Ce folos, nu ar fi al ei". "D.P.Marțian, "Proprietatea și naționalitatea", Tipographia națională, București, 1866, p.10. Această atitudine, specifică întregii opere a lui Marțian, este numită de V.Vasiloiu "românism integral", op. cit., p. 11.

20. Vreme îndelungată, catedrele universitare din Iași și București au fost deținute de exponenții liberului schimb: Ion Strat, respectiv Alexandru Vericeanu.

21. "Pășirarea și întărirea naționalității este ținta supremă căreia poporul român este dator să jertfească toate gândurile și toate întreprinderile sale. Politica noastră, fie internă, fie externă, numai atunci este bună când este națională; când urmărește pe toate căile ocrotirea intereselor naționale". P.S.Aurelian, "Politica noastră vana", în Opere economice, Editura Academiei R.S.R., București, 1967, p. 271-304.

22. "Studii economice", în A.D.Xenopol, "Opere economice", Editura Academiei RSR, București, 1967, p. 85.

23. "... avem în mijlociu 828 lei pentru tona de importățiuni și numai 158 de lei pentru tona de exportățiuni"; A.D.Xenopol, op. cit., p. 158.

24. "Valoarea tonei exportate era, în 1929, de 40.000 lei, față de aproximativ 27.000 lei valoarea tonei de marfă importată"; cf. V.N.Madgearu, "La politique économique extérieure de la Roumanie",

- București, 1939, p. 9. "Raportul de schimb internațional de 1:10 între țările agricole și cele industriale dă cheia înțelegerii relațiilor dominante în prezent între popoarele lumii." *M. Manoilescu, op.cit., p.46.*
25. P.S.Aurelian, "Opere economice", Editura Academiei R.S.R., București, 1967, p. 233.
26. A.D.Xenopol, op. cit., p. 49.
27. D.P.Marțian, "Vamă", în *Anale Economice*, 1862, I-IV, p. 159-161.
28. P.S.Aurelian, op. cit., p. 43.
29. A.D.Xenopol, op. cit., p. 95; "știința economică clasică a fost o marfă occidentală creată în occident pentru occident și pentru profitul său. Ea făcea pe celelalte popoare să piardă orientarea veritabilelor lor interese și le făcea să se încurce spre paguba lor în formule de producțiune defavorabile pentru ele" spunea Manoilescu în comunicarea "Antagonismele materiale și unitatea spirituală a Europei" ținută la Academia Italiană și reprodusă în "Lumea Nouă", I, 1932, nr. 8. Este remarcabilă continuitatea ideilor conținute de critica școlii liberale făcută de către economiștii români.
30. De altfel, Aurelian, mai degrabă un "indoctrinat" listian, decât un doctrinar original, nu este departe - în această idee - de poziția unor liberaliști, precum N.Suțu, potrivit căruia industria trebuia să vină în mod "nesiliu", într-un timp îndelungat și după posibilitățile naturale ale țării.
31. "Industria mare este aceea ce trebuie să căutăm a dezvolta mai înuât", căci "întreaga propășire a poporului nostru a mers pe o cale inversă de aceea a altor popoare; în loc de a ne dezvolta de jos în sus, civilizațiunea a plecat la noi de sus în jos", op. cit., p. 180.
32. *Idem*, p. 248.
33. "Până astăzi am lucrat cam pe dibuite la dezvoltarea economiei noastre naționale (...) În lipsă de plan, în lipsă de legi economice, fiecare a lucrat după mintea sa, după părerile sale, încredințat că va face mai bine decât predecesorii săi. Rezultatul atâtor încercări prin care am trecut nu putea fi decât confunziunea și pierderea celor mai prețioase forțe productive ale țării"; "Terra nostra", București, 1880, p. XIV-XV.
34. Trebuie să arătăm că Aurelian nu era un caz izolat, deși straniu: "Oare există ceva mai lamentabil decât să auzi pe legislatorii Angliei implorând poporul să cumpere în chip voluntar mărfurile naționale, pr când guvernul ar trebui să-i oblige să le cumpere?" se întreba Fr.Francis; apud *M. Manoilescu, op. cit., p. 384, nota 289*
35. *Dezbaterile Corpurilor Legiuitoare*, 1893, 13 mai, p. 1374.
36. C.Gane, "P.P.Carp", București, 1936, p. 176
37. *Ibidem*; atitudinea îi era dictată - înaintea de orice altceva - de imperativul încheierii convenției cu Austro-Ungaria în 1875.
38. "... concurența între națiuni este o armă de apăsare pentru cei puternici și o cursă de sclavie pentru cei neputincioși", B.P.Hasdeu în "Industria națională", București, 1901, p. 106.
39. St. Zeletin, "Burghezia română", p. 105.
40. Mai clar decât se exprima același P.Rossi, citat de Hasdeu, nici că se poate: "Dacă într-o cestiune interesul național cel mai scump, scopul predominant e bogăția: atunci supuneți-vă economiei politice. Dacă însă este la mijloc nu bogăția, ci niște interese de forță sau de demnitate națională, atunci considerațiunile economice se pogoară la treapta a doua, lăsând întâietatea rațiunilor politice", B.P.Hasdeu, op. cit., p. 93.
41. *M. Manoilescu, op. cit., p. 380-381.*